

ԱՆԱՅԻՏ ՉԹՅԱՆ. Հայ թատրոնը Եգիպտոսում: Ակնարկներ ափյուռ-քահայ թատրոնի պատմության: Գիրք 3, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2020, 272 էջ + 1 մամուլ նկ.*:

Բանալի բառեր՝ եգիպտահայ թատրոն, «Եգիպտահայ դրամատիկ» խումբ, «Եգիպտահայ կոմեդի» թատերախումբ, եգիպտահայ մամուլ:

Ինչպես հայտնի է, Հայագիտության զարգացման հանձնարարի «Լ. Ընդհանուր դրույթներ» հոդվածի առաջին կետում ամրագրված է. «Հայագիտության կարևոր բնագավառներից են սփյուռքագիտությունը, հարևան ժողովուրդների հետ հայերի պատմամշակութային հարաբերությունների ուսումնասիրությունը»:

Միևնույն ժամանակ՝ սփյուռքահայ արվեստի ուսումնասիրությունը միշտ եղել է Արվեստի ինստիտուտի գիտական հետազոտությունների կարևոր ուղղություններից մեկը, որի արդյունքում հրատարակվել է պատկառելի գրականություն: Զգալի է ինստիտուտի ներդրումը սփյուռքահայ թատրոնի ուսումնասիրության գործում: «Ակնարկներ սփյուռքահայ թատրոնի պատմության» մատենաչարի չրջանակներում 1982-ին լույս է տեսել առաջին հատորը՝

Գառնիկ Ստեփանյանի «Ֆրանսահայ թատրոնը» ուսումնասիրությունը, իսկ 2008-ին հետմահու հրատարակվել է նրա երկրորդ գիրքը՝ «Ամերիկահայ թատրոնի պատմությունը»: 2011-ին լույս է տեսել Աննա Ասատրյանի «Լիբանանահայ թատրոնը» մենագրությունը:

ՀՀ ԳԱԱ գիտահրատարակչական խորհրդի և Արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ, ՀՀ ԿԳՄՄՆ գիտության կոմիտեի աջակցությամբ վերջերս ընթերցողի սեղանին գրվեց Արվեստի ինստիտուտի սփյուռքահայ արվեստի և միջազգային կապերի բաժնի ավագ գիտաշխատող, արվեստագիտության թեկնածու Անահիտ Չթյանի «Հայ թատրոնը Եգիպտոսում» մենագրությունը՝ Արվեստի ինստիտուտի «Ակնարկներ սփյուռքահայ արվեստի պատմության» մատենաչարի երրորդ հատորը, որը հեղինակը նվիրել է ծնողների՝ պատմաբան Վիկտորյա Ղուկասյանի և քիմիկոս Գուրգեն Չթյանի հիշատակին:

Եգիպտահայ թատրոնի ուսումնասիրությամբ Անահիտ Չթյանը զբաղվել է երկար տարիներ: Գիտական պրպտումների հանրազումարը զարգած մենագրության մեջ նա ուրվագծել է հետազոտվող չրջանի համապատկերը, ներկայացրել Եգիպտոսի հայ թատրոնի կազմավորմանն ու առաջընթացին նպաստած նախադրյալները և պատմական միջավայրը:

* Ներկայացվել է 23. VI. 2021 թ., ընդունվել է տպագրության 01. VII. 2021 թ.:

Ինչպես հայտնի է, եգիպտահայ թատերական արվեստը, լինելով հայ թատրոնի բաղկացուցիչ մասը, անցել է ինքնահաստատման բարդ ուղի՝ հիմնականում ընդգրկելով 1900–1960-ական թվականների ժամանակահատվածը: Եգիպտոսի հայ թատերական շարժումը սերել է համայնքի մշակութային և պատմական ավանդույթներից՝ սկզբում հանդես գալով որպես բարեգործական միությունների գործունեության ասպարեզներից մեկը: Հետագայում թատրոնը, ձեռք բերելով ինքնուրույնություն, գեղագիտական ուրույն նկարագիր և խաղաոճ, հասավ որոշակի պրոֆեսիոնալ մակարդակի՝ կրելով թե՛ արևմտահայ, թե՛ արևելահայ թատերական արվեստի ոճական ուղղությունների ազդեցությունը:

1920-ական թվականներին համայնքի թատերական շարժման մեջ նշմարված զարգացման տարբեր միտումներն արտահայտվեցին «Եգիպտահայ դրամատիկ» և «Եգիպտահայ կոմեդի» թատերախմբերի, ինչպես նաև այլ խմբերի ու տարբեր անհատների գործունեության մեջ: Իսկ թատերագիտական հմուտ մտքի ուղղորդված համայնքում ձևավորված շարժումը տարիների ընթացքում կրթեց և դաստիարակեց բեմարվեստին գիտակ, բարձրաճաշակ հասարակություն:

Եգիպտահայ թատրոնի ուսումնասիրությունը կարևորվում է նրանով, որ Եգիպտոսում կողք կողքի ապրում էին տարբեր ազգությունների ու դավանանքների պատկանող ժողովուրդներ, քաղաքակրթության տարբեր մակարդակներում գտնվող ազգությունների ներկայացուցիչներ: «Եգիպտոս, – նշում է Արշակ Ալպոյաճյանը, – մարդկային խառնարան մըն է, ուր կարելի է ընդհանուր համաչափություն մը և միջին մը գտնել քաղաքակրթական տեսակետեն: Հոս ամեն աստիճանի զարգացման վրա մարդ կա և քաղաքակրթական զանազան ժամանակամիջոցները պատկերացված են քով քովի, վասնզի հոս կ'ապրի նախամարդուն քաղաքակրթական աստիճանին վրա ապրող մարդը՝ քովը շոգիին և էլեկտրականության տիրապետող քաղաքակիրթ մարդուն» (էջ 7):

Աշխատությունը բաղկացած է առաջաբանից, չորս գլուխներից՝ «Եգիպտահայ թատրոնի սկզբնավորումը (1885–1909 թթ.)», «Ինքնահաստատման տարիներ (1910–1920-ական թթ.)», «Պրոֆեսիոնալ թատրոն (1924–1930-ական թթ.)» և «Պրոֆեսիոնալ թատրոն. անկումը և դրա պատճառները (1932–1960-ական թթ.)» և վերջաբանից:

Եգիպտահայ թատրոնի ուսումնասիրության ընթացքում Ա. Ջիյանը ղեկավարվել է այն սկզբունքով, որ «Եգիպտահայ, ինչպես նաև Սփյուռքի ցանկացած թատրոն, գործելով օտար միջավայրում, մշակույթի ընդհանուր ոլորտում ձեռք է բերել բացառիկ նշանակություն: Եթե մշակույթի դերը, ի վերջո, ընկալվում էր իբրև հայապահպանմանը նպաստող կարևոր գործոն, ապա թատրոնն այս տեսակետից, լինելով մայրենի լեզվի կրողը, ստացավ մի նոր առաքելություն» (էջ 5):

Ուսումնասիրության մեջ Եգիպտոսի հայ համայնքի թատերագրությունը դիտվել է նաև իբրև գաղութի թատերական կյանքի սկզբնավորման և զարգացման անհրաժեշտ նախապայման: Հեղինակի կարծիքով դերասանական առաջատար ուժերը՝ Օննիկ Վոլթեր, Բեատրիս Եգենյան, Արփիար Վարդյան, Ասողիկ Եգենյան (Վարդյան), Խաչիկ Սանդալյան, Արաքսի Օհանյան, Լևոն

Շիշմանյան, Խաչիկ Նորիկյան և այլք, իբրև արվեստագետներ կայացան տեղի թատերագրության շնորհիվ: Եվ որպես արդեն իսկ սեփական դիմագիծն ու խաղաոճն ունեցող դերասաններ՝ նրանք մասնակցեցին Եգիպտոս եկած Սիրանուշի, Հովհաննես Զարիֆյանի, Հովհաննես Աբելյանի, Արմեն Արմենյանի և Եկատերինա Դուրյան-Արմենյանի հյուրախաղային ներկայացումներին: Նկատելով, որ «նշանավոր արվեստագետների ներկայությունն ինքնին համայնքի թատերական կյանքի յուրօրինակ հաստատումն էր, դրա զարգացման գրավականը»՝ Ա. Չթյանը կարևորում է այն հանգամանքը, որ նրանց արվեստը նպաստեց արևելահայ մշակույթի մասին եղած պատկերացումների վերանայմանը: «Սկիզբ դրվեց պատմական մի անհրաժեշտության, երբ վերանում էր նույն ժողովրդի երկու հատվածների մշակույթը միմյանցից բաժանող անջրպետը: Հայ մշակույթը, մասնավորապես թատրոնը, սկսեց ընկալվել որպես մեկ միասնություն: Այս երևույթը պետք է գնահատել իբրև թատերական գործիչների և տեղի դերասանական խմբերի միասնական գործունեության հիմնական ձեռքբերում» (էջ 6):

Համայնքի թատրոնն ուսումնասիրելիս Ա. Չթյանը փորձում է պարզաբանել, թե ի՞նչ պայմաններում է գործել հայ թատրոնն այդ յուրօրինակ խառնարանում, որքանո՞վ են այլ ազգերի մշակույթը, թատրոնը նպաստել կամ արգելակել հայ թատրոնի գործունեությանը, ինչպես նաև բացահայտել, թե ի՞նչ դեր է ունեցել թատրոնը գաղութի հայապահպանման գործում և որքանո՞վ է նպաստել ազգային ավանդույթների, մշակույթի և լեզվի գոյատևմանը, ի՞նչ տեղ է գրավում Եգիպտոսի հայ թատրոնը Սփյուռքի թատրոնի ընդհանուր համակարգում, ինչպե՞ս է առնչվել երկրի մշակութային և հասարակական վայրիվերումներին:

Աշխատության մեջ հեղինակը հատուկ ուշադրություն է հատկացրել 1920–1940-ական թվականների թատերական կյանքին, քանի որ դրանք եգիպտահայ թատրոնի վերելքի տարիներն էին:

Մենագրության կարևոր արժանիքներից է այն, որ Ա. Չթյանը լայնորեն օգտագործել է եգիպտահայ մամուլը՝ մասնավորաբար «Արև», «Արաքս», «Լուսաբեր», «Սավառնակ», «Հուսաբեր», «Ազատ խոսք», «Արշալույս» և այլ պարբերականներ, որոնք արձագանքել են ոչ միայն թատերական, այլև մշակութային կյանքի անցուղարձին: Թատերագետը օգտվել է նաև Բարսեղ Աբովյանի, Եվգենիա (Ժենյա) Արիստակյան-Պոլյակինայի, Խաչիկ Սանդալժյանի, Էոժեն Բաբադյանի տպագիր և անտիպ հուշերից, Թեոդիկի «Ամենուն տարեցույցից», Հարություն Մանավյանի «Սարկավագին եգիպտահայ տարեցույցից» և այլ հրապարակումներից: Եգիպտահայ համայնքի հասարակական-քաղաքական կյանքի մասին բազմակողմանի տեղեկություններ են քաղվել նաև Ա. Ալպոյաճյանի «Արաբական Միացյալ Հանրապետության եգիպտոսի նահանգը և հայերը» ու Հ. Թովուզյանի «Եգիպտոսի հայկական գաղութի պատմություն» աշխատություններից:

Աշխատությունը տեղ-տեղ ստանում է միջգիտակարգային բնույթ: Հեղինակը, եգիպտահայ թատերական կյանքը ներկայացնելուն զուգահեռ, անդրադառնում է հայ երաժիշտներին՝ եգիպտոսում կայացած հյուրախաղերին: Այսպես՝ Առաջին գլխում հեղինակն անդրադառնում է Սերովբե Պենկյանի օպերետային խմբի եգիպտական հյուրախաղերին, որոնց ընթացքում 1885 թ.

Հունվարի 20-ին Կահիրեի «Էգիպտիկ» թատրոնում ներկայացվեց Տիգրան Չուխաճյանի «Լեզլեբիջի Հոր-Հոր աղան», իսկ հյուրախաղերը շարունակվեցին Ալեքսանդրիայում՝ «Ալհամբրա» թատրոնում (էջ 13–15): Երկրորդ գլխում ընթերցողի առջև հառնում են Կոմիտասի 1911 թվականին Ալեքսանդրիայում տեղի ունեցած համերգները, որոնց առիթով Տիգրան Կամսարականն իր բաց նամակում գրեց. «Մենք կկարծեինք թե հայ կրոնավորը, որ Էջմիածնեն կուգա՝ մյուսոն միայն կբերե, Դուք Մասիսն ու Արագածը փոխադրեցիք հոս պահ մը: Ո՞վ ըսավ, թե լեռները չեն քայլեր ...» (էջ 49): Ապա անդրադարձ կա Արմենակ Շահմուրադյանի ելույթներին՝ Կահիրեում և Ալեքսանդրիայում (էջ 49–50):

Հետազոտության մեջ տեղ գտած լուսանկարները, որտեղ ընդգրկվել են եգիպտահայ ու մշակութային գործիչների լուսանկարները, ներկայացումներից մի քանիսի ազդագրերի վերատպությունները, ինչպես նաև եգիպտահայ թատերական գործիչների՝ Ալեքսանդր Սարուխանի կատարած երգիծանկարները, առավել լիարժեք են դարձնում աշխատությունը:

Այսպիսով՝ Անահիտ Զթյանի «Հայ թատրոնը Եգիպտոսում» մենագրությունը կարևոր ներդրում է սփյուռքագիտության ասպարեզում և անհրաժեշտ քայլ՝ սփյուռքահայ թատրոնի լիակատար պատմության ստեղծման ճանապարհին:

ԱՆՆԱ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

Արվ. դ., պրոֆ., ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի տնօրենի տեղակալ, երաժշտության բաժնի վարիչ: Գիտական հետաքրքրությունը՝ նոր և նորագույն շրջանի հայ երաժշտության ուսումնասիրություն: Հեղինակ է 12 մենագրության և ավելի քան 180 հոդվածի: instart@sci.am